

L'IMPOSSIBLE PROJETE DE L'ESPAI PÚBLIC

Una reflexió com aquesta s'enfronta a un problema terminològic: la degradació semàntica del terme "espai públic", utilitzat indiscriminadament per qualsevulla ocasió de reompliment, transformació o maquillatge d'espais no edificats. Massa sovint la categoria "d'espai públic" és emprada oblidant l'exigència d'autèntica urbanitat que aquest terme implica. Urbanitat és la qualitat d'aquells llocs significants de continguts col·lectius i polítics en la seva mateixa forma material. La "urbanitat material", la capacitat de la pròpia matèria urbana d'expressar significats cívics, estètics, funcionals i socials, és concepte bàsic per la definició d'espai públic, i per tant, intrínsec a la intenció d'aquest Premi.

Altrament, l'atiborrament de formes i geometries planimètriques, el neguit de frustrades arquitectures a cota zero, l'arbitrari joc compositiu de superfícies ocupa els terrenys públics amb llibertat aparentment infinita. El manierisme campa, i el vocabulari d'alineacions, fanals, paviments, desnivells, pèrgoles, rampes i verdures es multiplica "ad nauseam".

La magnitud extensiva d'aquesta pràctica, els cada cop més nombroses exemples d'actuacions (sigui en places i carrers, parcs, instal·lacions de servei o equipament o altres) sembla obligar a reproposar una estricta noció d'espai públic com a condició (lloc) material de l'espai polític.

L'espai civil és molt difícil. Algunes actuacions simplement reformen espais antiquats, a vegades de gran significació urbana, per donar-hi formes innovadores o insòlites, subjectivament afirmatives. Altres afronten nous àmbits del creixement urbà per procurar-hi l'expressió de la dignitat pública. Altres entenen el seu lloc sols com a àrea buida, disponible, i en fan l'ocasió d'inventar nous artificis, instal·lacions d'una nova simbologia urbana.

Però per damunt d'aquestes limitacions, en tot cas, apareix el fet indiscutible de l'alta qualitat mitjana que s'ha adquirit en les poblacions, l'esforç metodològic i el perfeccionament tècnic dels professionals, l'atenció creixent dels responsables públics i l'alta satisfacció de la majoria dels ciutadans per aquestes intervencions. Un procés extraordinari d'invenció, en vint anys, d'una quasi disciplina socialment i cultural reconeguda.

Parlar d'espai públic pot ser una convenció retòrica que amagui la confusió que campa sobre els valors de la ciutat com a lloc polític, lloc de la interacció subjectiva, lloc de la "polis". Si acceptéssim la hipòtesi (ja avançada des de l'any 1992) de que és la condició *col·lectiva* la que defineix la urbanitat, i que, per tant, la col·lectivització d'espais i cases, persones i institucions, moviments i activitats econòmiques és l'efecte transcendental que la urbanitat comporta, haurem de pensar que tots els llocs de la ciutat, privats o públics, individuals o corporatius, són en part espais públics ja que en comparteixen el modus com són apropiats pels ciutadans. Els edificis i els carrers d'una ciutat, les places i els monuments, les fàbriques i les escoles, són en bona part sentits com a propis pels veïns, i en tant que afectats per les seves característiques funcionals i estètiques, són objecte de reivindicació i d'opinió ciutadana. Una construcció o un conreu rural, en canvi, no té aquesta dependència col·lectiva: és un fet autònom, isolat en la seva lògica interna, sense entrar a formar part d'una col·lectivitat formal integrada sinó la simplement referida a les relacions de veïnatge (o a la noció sobreestructural de "paisatge" com a valor ambiental, sense contingut polític exprés).

Així, si tot espai urbà és més o menys públic (i tot espai públic és més o menys dels o pels privats), ¿quina fóra l'especificitat dels que en diem convencionalment, "espais públics"? De què tractaria un Premi (europeu o no) de Projectes sobre l'"espai públic"? Podem distingir quins projectes compten i quins no compten com a aitals espais? I, un cop destriats, s'haurien de valorar els projectes per la intensitat en què són "públics" (quan més "públic" un projecte, més

bona nota) o per si són bons els espais (més atractius, més funcionals, més impressionants), o per quant incorporen certes qüestions crítiques que la ciutat contemporània no ha sigut encara capaç de col·lectivitzar (el trànsit, la segregació, la gran escala, la sostenibilitat)?

Preguntes que tenen interès no sols per qui es trobés fent de Jurat, sinó que reboten sobre la mateixa definició, interrogant la natura específica de l'espai públic. Màxime quan la deliberació no és tant sobre els espais públics reals, sinó sobre els "projectes" d'espais que voldrien fer-se reals. És, aleshores, una competència d'enginy, de disseny o d'innovació? És la sorpresa formal o la modernitat temàtica el que val? És la dificultat vençuda o l'eficàcia transformadora?

I, encara, què és el que constitueix l'espai públic com a experiència real? Per sobre de les reflexions sociològiques, polítiques i funcionals, el que acaba de fer reconeixible l'espai públic és un fet material. Un fet on l'estètica és sovint distorsionada i distorsionant. Però on l'expressió i la comunicació passa per una configuració material determinada.

La gran quantitat de treballs realitzats en els darrers anys sobre espais públics, la multiplicació d'encàrrecs i projectes, l'energia inesgotable d'arquitectes i enginyers, dissenyadors i artistes, paisatgistes i botànics, aplicats tots a millorar els retalls de sòl urbà no edificat, la discussió ideològica i els esforços intel·lectuals intentant donar *status* teòric i/o entitat disciplinar a aquestes qüestions, han enriquit extraordinàriament les pràctiques professionals i multiplicat l'atenció dels administradors públics. L'interès per l'espai públic sembla autojustificatiu. I això, pot portar, en la seva exageració, a resultats involutius. No sols les paraules poden perdre el seu sentit, sinó també les obres poden perdre'l. La quantitat d'actuacions, l'arbitrarietat dels

projectes, la freqüència en el temps i l'espai, la còpia dels models i figures tòpiques, les modes, el malbaratament econòmic, poden desvirtuar l'original natura de l'espai públic com a espai col·lectiu per excel·lència: espai no apropiat per cap moda, ni cap autor/actor, ni cap polític de referència, lloc disponible a la interpretació oberta i a la intersecció d'interessos.

Espai públic o "show room"? La valiosíssima col·lecció de projectes que el CCCB ha anat formant amb els anys com a "Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà" pot provocar alhora sentiments contraposats d'admiració i de recel. És un catàleg d'excel·lències que permet descobrir quins han sigut els temes – nous i vells – que han centrat l'interès de les administracions i dels projectistes, i quins els exemples que han anat creant prototips i seqüències. És una demostració indiscutible de l'enorme onada d'atenció als temes públics de la ciutat i a la rendibilitat pública de materialitzar-los en racons de ciutat o en peces de sòl disponibles. També, però, la visió conjunta de tants i tants projectes ensenya la repetició de molta gestualitat gratuïta i tanta gimnàstica de formes buscant l'originalitat i la sorpresa, com si el terra públic fos una pàgina en blanc pel lluïment personal del projectista. Ondulacions i trencaments, continuïtats i fileres, pantalles i taques, es combinen – sempre des del cel – com a peces d'una composició tancada i auto referent.

Sembla com si la proliferació d'encàrrecs d'aquest tipus porti a provocar una nova pràctica professional autònoma, que veu el precinte del terreny encarregat com una oferta lliure de traves per inventar una arquitectura a cota zero, un exercici sense lligams per explorar formes i imatges a baix preu – relativament – amb una llibertat que no tindria lloc en l'edificació sempre sotmesa a uns requeriments de programa, de cost, de funcionament, d'estructura i de client molt més estrictes.

El problema al tractar de l'espai públic, és que aquest pot ser l'assumpte principal de la forma urbana, o pot ser-ne una anècdota. Depèn de l'escala (no de la mida) a què ens ho mirem. L'espai públic com a estructura conjunta dels diferents carrers i places és el substrat essencial de la convivència, la interacció i la redundància que fa la vida en comú. Projectar l'estructura d'espais per la mobilitat, l'esbarjo, la representació que lliguin els espais d'activitat és el que tradicionalment fa la planificació urbana. En un cert sentit, pensar que la qualitat i forma dels espais comuns és prèvia i més important que localitzar les funcions particulars, és ja una opció metodològica que rarament se segueix.

Però no és l'escala del conjunt urbà la que habitualment tenim al cap quan parlem d'"espais públics". A mesura que anem circumscriuint la idea d'espai públic a un lloc precís i delimitat, anem perdent l'atenció a l'espai públic com estructura urbana fonamental, i prioritizant la singularitat – morfològica o ambiental – de cada lloc com a parcel·la urbana autònoma, com a ocasió de formalització independent. És així com els múltiples encàrrecs per a dissenyar espais públics (petits o grans) però plantejats com a objectes específics, es converteixen en dibuixos sobre un solar tancat, dissenys auto referents dins un perímetre sovint arbitrari. El lloc es converteix així en una plataforma d'experimentació, un "show room" on jugar amb paviments i fanals, pendants i racons amb màxima independència.

D'altra banda, l'extensió d'aquesta abundosa activitat projectual cobreix països i ciutat ben diversos. L'interès per insuflar modernitat en terrenys públics s'encomana per tot arreu, i cada projecte, cada exemple ciutadà pot entendre's amb certa perspectiva, com a part d'un extensiu procés que, al llarg dels darrers 20 anys, està produint una extensiva renovació de tota l'epidermis urbana d'Europa. Com en la periòdica substitució cel·lular de la pell humana, la superfície connectiva de les ciutats europees, el seu teixit intersticial de vials i camins, de jardins i places, allò que de l'espai urbà és més comú o substancial, també més estructural i

més necessari, està essent substituït, estès, manifestat. Allò que per la seva condició bàsica era tingut com a obvi –pavimentar, donar suport físic estable al contacte de les coses urbanes i a la mobilitat de les seves persones- és ara una qüestió opcional i simbòlica, una matèria de disseny.

La construcció del terra públic, fins ara resultat immediat de les necessitats i medis tècnics, és avui objecte d'ofertes alternatives i de gust opinable. Una visió aèria del mapa europeu on llums de colors il·luminessin la progressiva actuació sobre el paviment europeu, ens impressionaria per la seva extensió i varietat. I la importància d'aquesta visió pot difícilment exagerar-se. És un pas històric en el concepte de ciutat, com espai comú, en la idea d'Europa com espai comú, en la idea d'espai públic com lloc material.

Potser només des d'aquesta embranzida d'urbanització, curosa i global, d'aquest procés de culturalització extensiva del pla-terra europeu, pot jutjar-se el mèrit dels diferents projectes. En allò que aconseguen establir com a idea general d'espai urbà, i no tan sols com a gestualitat planimètrica atractiva.

Perquè, en el fons, gairebé la totalitat dels projectes són actes de repavimentació, projectes més o menys complexes de substitució de la pell urbana, d'una superfície que en sí mateixa és una estructura profunda. El paviment, el terra com a suport i com a lligam té una condició extensiva, no singular, i proclama el protagonisme de la interdependència. Els espais públics seran tals en tant construeixin el sistema comú de l'espai urbà més que no pas una obra tancada. Com a definitoris d'un model de ciutat sense perímetres més que no pas com arquitectura a cota zero. Com a representació de la mobilitat, la convivència i el conflicte, més que no pas com a paisatge estilitzat, solucionat.

Un examen dels projectes de l'Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà va suggerir-me distingir-los per la seva actitud propositiva, per les seves pretensions metodològiques. No és fàcil, em sembla, fer-ne les habituals classificacions tipològiques, temàtiques o escalars. La intenció projectual, que tampoc és fàcil d'endevinar exactament, ens pot servir en canvi per avançar en el coneixement crític de la pràctica de l'espai públic. Podríem distingir-ne quatre:

1. Projectes que endrecen: hi ha molts projectes (els que més) que reordenen espais sobre sí mateixos, fent-los més útils, més atractius, més novedosos. Responen a voluntats polítiques d'inversió visible, concretades en certs llocs més difícils o més representatius. Pretenen actualitzar-los i endreçar-los.

És difícil que aquests projectes transmetin més contingut que el d'un bon maquillatge.

La valoració a fer-ne és, sobretot, funcional.

2. Projectes que augmenten l'àmbit previ de l'espai públic, i que tot i seguir pautes tipològiques conegudes, s'orienten a dissenyar àrees noves, diferents per la seva escala i emplaçament, per dificultats topogràfiques o per complexitat temàtica. És la bàsica acció urbanitzadora.

Tenen valor tècnic.

3. Projectes que col·lectivitzen. Són aquells, els més incisius, que assumeixen una intenció estratègica de fer espai públic amb ingredients privats, amb un enteniment de l'espai col·lectiu (privat+públic alhora) com a substància definitiva d'allò urbà. Els projectes que, explícitament o no, pensen que urbanitzar vol dir col·lectivitzar, poden tenir molta o poca forma, perquè no són configuradors sinó accions d'estratègia mental.

Tenen, en el seu sentit íntim, valor polític.

4. Projectes que inventen. Són aquells pocs que neixen d'una ocasió imprecisa, sense programa concret o sense destí ni límits definits. Proposen imatges insòlites a partir d'inventar un tipus d'espai públic del que, precisament, no existeix tipus. És invenció de forma i programa alhora i és acceptar el risc – de l'error o del fracàs- com a actitud projectual.

El seu valor és artístic

Però a més, cal distingir que no tot espai públic, pel fet d'haver-se arranjat encertadament, comporta urbanitat. Un projecte pot valorar característiques del lloc, pot expressar qualitats paisatgístiques o utilitàries, sense per això arribar a materialitzar una idea d'urbanitat. El condicionament de les platges de Gavà, per exemple, és un excel·lent espai públic d'esbarjo, sensible i intel·ligent, però no expressa la urbanitat que en canvi trobem a l'actuació litoral de La MarBella, potser menys atractiva. La intenció i el contacte amb la complexitat urbana són tan diferents en un i altre cas que, al marge del seu mèrit intrínsec, fa que no puguem considerar el primer com un espai urbà i sí el segon. Altre tant podríem dir al comparar entre sí la Plaça Europa i la Plaça Lesseps. La densitat infraestructural i la voluntat formalista de la primera és incapaç d'atribuir urbanitat al lloc, per l'efecte devastador de les característiques materials del disseny de mides, formes i elements; mentre, al contrari, les caòtiques solucions del projecte de Lesseps són en conjunt superades per la centralitat activa i heterogènia del lloc i per la permissiva tolerància a totes les manifestacions laterals (de façanes, moviments, angles de visió, desnivells) que s'hi produeixen.

Tampoc les Rondes, com espai circulatori en sí mateix, poden entendre's com un espai urbà.

La no presència evident de les seves relacions amb la ciutat contigua, i el caràcter tan

homogeni del seu suport material, en redueixen la urbanitat convertides en canals simplement mecànics. I això malgrat els esforços “d’urbanització” meritòriament pretesos. De fet és un acte de hipersimplificació de la complexitat urbana, reduïda a paisatge monogràfic. El Metro, en canvi, és en general un espai “hiper-urbà”: les parts que veiem i entenem (els accessos i les estacions) estan fets de gent i de cartells, de connexions i de vagons, matèries totes elles indicatives d’alta urbanitat. I el que no veiem, els túnels, són negres i fan de la part mecànica del transport un fet absent, irrellevant.

Tots els projectes d’espais públics ho són en el sentit de pública concepció i administració. Però no tots són espais d’urbanitat amb la significació cívica, política i figurativa que correspon a la bona ciutat. Alguns són espais pel públic, altres espais públics urbans. L’espai públic combina “coses urbanes”, matèries físiques que es fan capaces de fer sensible una idea de ciutat. Deia Hegel que la bellesa és l’expressió sensible d’una idea. I aquesta és la grandesa i la dificultat dels espais públics. La terra i el fang, les llambordes i les lloses, l’asfalt i el formigó, la fusta i les fulles dels arbres, passen aquí de genèrics a components per fer de la urbanitat una cosa material. Les parets, el terra, els fanals, els portals i les rampes, els vehicles, les cantonades i els racons estableixen les sensacions mentals que relacionen les persones.

La ciutat, macla de conflicte i de solidaritat, d’estabilitat i dinàmica, de connexió i de distància apareix en la condició material de l’espai públic. Per sobre les reflexions sociològiques, polítiques i funcionals, l’espai públic s’imposa com un fet material, un substrat que lliga matèria i idea, i que per fer-ho d’aconseguir ser bell. Benjamin, Sennet, Virilio, Jameson, han reflexionat molt bé sobre això.

La urbanitat física està en la mida, en la justa comprensió del límits d’un espai. Quan el definim, el segreguem. El bon espai públic no en té de límits: o els té indefinits, múltiples, oscil·lants.

Com a lloc relatiu, les seves referències al conjunt urbà són més importants que la identitat pròpia, i aquesta és millor gràcies a aquelles. Ull als perímetres! Són el tema principal i la prova de foc de la qualitat urbana.

La urbanitat dels materials urbans està també en el tacte. Per damunt potser de la visió. A l'espai públic és bàsica l'experiència personal, el recorregut i el confort. Caminar sobre tou o dur, pedra o sorra, arrugat o lliscós, són contactes molt diferents entre el cos i el cervell. La idea és transmesa per la sensació diferent de la matèria. I la proximitat de les mans amb les baranes, parets i bancs, ens fa experimentar, més que cap altre sentit, el caràcter de l'espai. Si per la visió comprenem la configuració, la mida i l'entorn, pel tacte experimentem la identitat i el tracte, el seu caràcter.

A la ciutat contemporània, ja no podem veure els espais públics en referència a una noció d'estructura urbana, funcional o semàntica, com en els anys de l'estructuralisme, sinó, com els grecs, hem de llegir l'espai civilitzat com un ordre topològic, tàctic. Hem de superar el decorativisme paisatgístic, i reconèixer el teixit dels materials, la pell que ja Gottfried Semper, proto-modern, reclamà i estudià.

En la reflexió dels 70' i següents, poc es parlà d'espai públic. Només, potser, la idea de centre i de centralitat com a lloc simbòlic de la vida en comú. Henri Lefebvre, que aleshores ja hi veia lluny, criticant la ciutat del Moviment Modern, deia allò de "*la ville est du trans-fonctionnel durable*", buscant ja el trencament del paradigma de l'estructura com idea de ciutat. Potser avui, deixant tantes metàfores enganyoses com a excusa de projecte, cal buscar més aviat una idea (d'espai públic, de tros de ciutat, d'urbanitat, de lloc polític) en l'absència, precisament, d'imatges simbòliques, de nous tipismes (tots, helàs!, ja globalitzats), i la possibilitat de la identitat cívica en la dissolució del lloc individual en el medi col·lectiu, en la pura ciutadania.

L'individual s'afluixa quan l'espai públic és donat com habitació ja preparada. Napoleó, quan arriba a la plaça de Sant Marc al envair Venècia, diu que és "el més bell saló d'Europa", trobant-lo com un espai per usar segons normes i costums; tot l'inrevés que els barcelonins disfrutant lliurement a la MarBella. L'espai públic dessacralitzat és la condició per existir la ciutat, i sense espai públic tot el que hi ha és medi rural, castells.

Manuel de Solà-Morales
Laboratori d'Urbanisme, gener 2010